

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Belast koloniaal verleden

Arendsen, R.

Citation

Arendsen, R. (2016). Belast koloniaal verleden. *Thematijdschrift*, 6(1), 82-86. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/50174>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/50174>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

BELAST KOLONIAAL VERLEDEN

BELASTING WORDT WEL OMSCHREVEN ALS 'EEN INDIVIDUEEL OFFER VOOR EEN COLLECTIEF DOEL'.

TIJDENS DE GEHELE PERIODE VAN NEDERLANDSE AANWEZIGHEID IN DE INDONESISCHE ARCHIPEL LIJKT DAAR HET OMGEKEERDE TE HEBBEN GEGOLDEN: EEN COLLECTIEF OFFER VOOR EEN INDIVIDUEEL, KOLONIAAL, DOEL.

Bezoek van belastingambtenaar, foto uit 1928.
Het onderhoofd van de Belastingdienst, C.J. Boot, wordt door mannen gedragen in een draagstoel. Op het strand van Tulehu (Stichting Moluks Historisch Museum)

De geschiedenis van belastingen is nauw verbonden met die van de ontwikkeling van staten. Om in hun bestaan te kunnen voorzien zochten volken en zich ontwikkelende staten naar aanvullende bronnen van inkomsten. Een niet ongebruikelijke strategie was de beroving van naburige landen of volken. Soms volstond de incidentele oorlogsbuit maar

vaak werden periodieke schattingen (belastingen) opgelegd als premie voor zogenaamde bescherming die werd geboden. In andere gevallen leidden gemonopoliseerde handelsrelaties tot stelsels van verplichte leveringen in natura. Langs deze lijn heeft de relatie tussen 'de Nederlanden' en 'de Oost' zich ontwikkeld. De Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) had twee eeuwen lang (17^e en

18^e eeuw) het alleenrecht op de handel met Oost-Indië. Handelswinsten waren daarbij het hoofddoel. De lokale bevolking werd, vaak door tussenkomst van inheemse leiders, gedwongen om

bepaalde hoeveelheden producten zoals koffie en specerijen te leveren. Via gedwongen arbeid werd transport en opslag georganiseerd. Deze 'belastingen in natura' waren overigens heel gebruikelijk in vroegere agrarische samenlevingen. Vanwege gebiedsuitbreiding en toenemende kosten voor de handhaving van 'rust en orde' zocht de VOC naar nieuwe middelen. Die werden onder meer gevonden in de invoering van belastingen als in- en uitvoerrechten en naar Hollands voorbeeld het Zegelrecht (1657). De Staten van Holland hadden, als waarmerk van officiële bewijsstukken, in 1624 het Klein Zegel ingevoerd waarvan de opbrengst bestemd was: 'tot weeringe van de geweldige invasie, die de Spaignaerden met heure Adherenten op deze landen voorhebbens sijn te doen'.

HERENDIENSTEN

Herendiensten zijn verplichte diensten die personen voor hun heer(ser) moeten verrichten. Binnen veel culturen en in veel perioden in de geschiedenis zijn hier voorbeelden van bekend. Binnen de Indonesische archipel werden aan vorsten verplichte diensten verleend als: hulp in de huishouding, optreden in het gevolg bij dienstreizen en aanleg en onderhoud van wegen. De westerse kolonisten sloten gemakshalve op dit systeem aan. Op diverse momenten wordt geprobeerd door regelgeving de herendiensten te beperken. Bij gouvernementsbesluit van 26 maart 1851 wordt verboden nog langer de bevolking op te roepen voor herendiensten bij de aanleg van vestingwerken. Definitieve afschaffing werd vooral een begrotingsprobleem: geld ontbrak voor inhuur van betaalde arbeid. In de Indische begroting van 1882 wordt bijvoorbeeld geld beschikbaar gesteld voor de verhoging van traktementen van inlandse hoofden en ambtenaren als schadeloosstelling voor de afschaffing van bepaalde herendiensten. Met

de invoering van de hoofdgeldbelasting compenseert het Gouvernement deze kosten. Herendiensten worden in 1927 op Java afgeschaft.

Kort na het faillissement van de VOC in 1796, voerden de Engelsen enige tijd het bewind in Oost-Indië. Gouverneur Raffles verving, mede vanwege de zware (belasting)druk op de inheemse bevolking, het systeem van verplichte leveringen door een stelsel van rechtstreekse belastingen: het landelijk stelsel. Een belangrijk onderdeel vormde de landrente, een oogstbelasting, naar het Engelse woord *landrent*, grondpacht.

De niet-landbouwende inheemse bevolking kreeg te maken met een huistax: 'a small rent for the ground on which their houses stand'.

Grondbezit door 'Europeanen' werd belast via de verpondingsbelasting. Een voorbeeld van het groeiende fiscaal dualisme waarbij verschillende bevolkingsgroepen verschillend werden belast.

LANDRENTESTELSEL

In de ogen van Raffles was de landrente een vergoeding voor het gebruik van de grond dat in eigendom was van de (koloniale) overheid als rechtsopvolger van de inheemse vorsten. Dat was echter een misrekening; volgens de adat, het lokale gewoonterecht, gold het dorpsbeschikkingsrecht namelijk als het hoogste recht op de grond.

Na de machtsovername in 1816 wijzigde het Nederlandse bestuur de landrente in een meer dorpsgericht stelsel. Dorpshoofden kregen daarbij een belangrijke rol bij de heffing en inning van deze belasting. Zo ontvingen zij een collecteloan van 8% van het door de dessa opgebrachte bedrag.

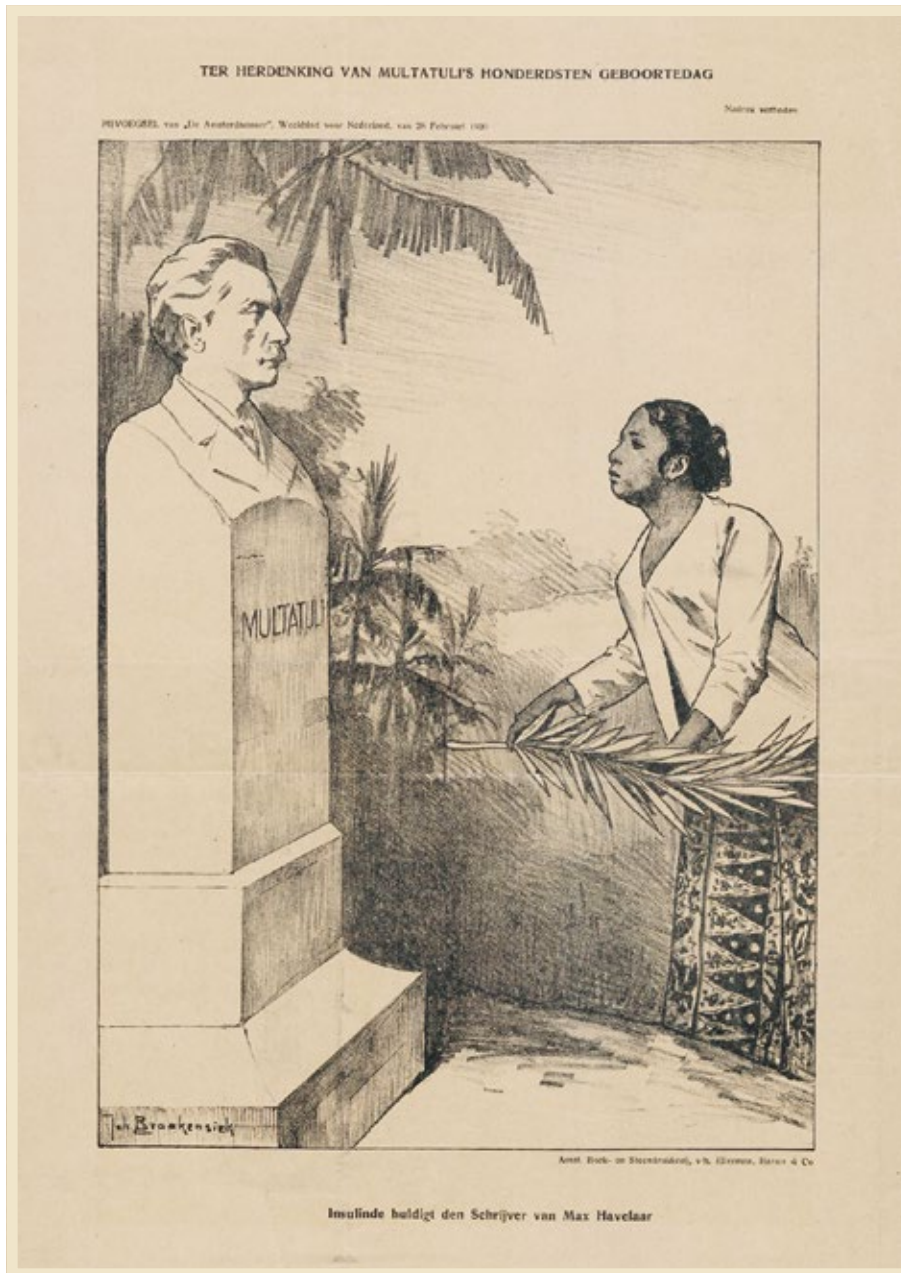
Een groot deel van de 19e eeuw moest de landrente het zonder duidelijke wettelijke regeling en grondslagen stellen. Een zeer gebrekkige registratie en ontbrekende kadastrale gegevens werkten

HET CULTUURSTELSEL ZORGDE VOOR EEN ENORME GELDSTROOM EN BOOD IN NEDERLAND ZELFS RUIMTE VOOR DE AFSCHAFFING VAN EEN AANTAL BELASTINGEN

misstanden en willekeur in de hand. Vaak kwam de feitelijke aanslag dan ook na onderhandeling tot stand: niet de feitelijke oogst bepaalde de hoogte van de landrente, maar de landrente bepaalde de (administratieve) omvang van de oogst. In 1872 en in 1907 werden belangrijke wettelijke verbeteringen doorgevoerd en ontstaat meer rechtszekerheid.

De landrente bleef lange tijd een belangrijke bron van inkomsten en zorgde rond 1916 bijvoorbeeld nog voor zo'n 20% van de belastinginkomsten. De landrente werd uiteindelijk door de Republiek Indonesië afgeschaft.

De oorlog met België en de nasleep ervan leidden voor het Koninkrijk der Nederlanden tot grote schulden. De regering zocht naarstig naar nieuwe bronnen van inkomsten. De kolonie Nederlands-Indië moest geld gaan opleveren in plaats van geld te kosten. Nederlands-Indië werd een wingewest, een exploitatiekolonie. Met name het Cultuurstelsel (1830-1870) zorgde voor een enorme geldstroom. Dit 'batig saldo' liep rond 1850 op tot meer dan 50% van de totale inkomsten van het Koninkrijk. In Nederland bood dit zelfs ruimte voor de afschaffing van een aantal belastingen. In Nederlands-Indië echter leidde een stapeling van belastingen tot een grote druk op de lokale bevolking. Tegen deze achtergrond van willekeur en uitbuiting schreef Eduard Douwes Dekkers zijn *Max Havelaar*.

'Insulinde huldigt den Schrijver van Max Havelaar', tekening van Johan Braakensiek in De Amsterdammer van 28 februari 1920 t.g.v. Multatuli's 100ste geboortedag

voor een hoge lastendruk. Langzaamaan werd dit ethische vraagstuk onderdeel van het koloniale debat in Nederland. Uiteindelijk heeft de liberale politieke keuze voor vrije arbeid en ondernemerschap gezorgd voor beëindiging van het Cultuurstelsel.

Met de keuze in 1870 voor economische liberalisering in Nederlands-Indië ontstond de noodzaak tot modernisering van het belastingstelsel. Meer en meer niet-agrarische inkomsten en bezittingen werden belast, zoals via de personele belasting op huurwaarde, meubilair, en rijtuigen. Of via de belasting op (inkomsten uit) het bedrijf. Deze belasting bedroeg 2% van het jaarlijkse inkomen; dorpschouten en ambtenaren waren hier rond 1900 nog van vrijgesteld. In 1908 werd een eerste inkomstenbelasting voor Europeanen ingevoerd, waarmee ook werd geprobeerd de enorme winsten van het internationale bedrijfsleven te belasten.

Onderdeel van deze belastinghervorming was ook de afschaffing van het eeuwenoude belastingpachtsysteem. Nederlands-Indië groeide; economisch, in geografische omvang en in (ook westerse) inwoneraantal. De gevoerde 'ethische politiek' zorgde voor meer aandacht voor het welzijn en de ontwikkeling van de lokale bevolking. Langzaam aan ontwikkelde zich een modernere staat, ook wel als ambtenarenstaat getypeerd, autonoom ten opzichte van het moederland en sterk op de internationale wereldhandel georiënteerd. Met een belastingstelsel waarbij belastingplichtigen door belastingambtenaren voor belastingen werden aangeslagen.

CULTUURSTELSEL

Het in 1830 ingevoerde Cultuurstelsel is een vorm van agrarisch-industriële exploitatie van Java. Het bestuur van Nederlands-Indië verplichtte de inheemse bevolking om op een deel van hun grond tropische exportproducten als suiker, koffie en indigo te verbouwen. Deze producten werden tegen vergoeding van een van te voren vastgesteld

plantloon door de staat gekocht. (In formele zin is er dan geen sprake van een belasting omdat de staat een directe tegenprestatie levert). Deze tropische producten werden vervolgens door en voor de staat zeer winstgevend op de wereldmarkt verhandeld. Naast het in verhouding lage plantloon en de aanvullende cultuurdiensten zorgde de samenloop met de landrente

Groepsfoto van de Belasting-Accountantsdienst in Nederlands-Indië, 1920-1926

PACHTSTELSEL

Belastingpacht is het systeem waarbij niet de overheid belastingen int, maar een particulier die het recht om belasting te innen heeft gekocht (gepacht). Al in de VOC-periode werden veel belastingen verpacht, vooral aan Chinezen. De VOC en later het Gouvernement ontvingen de bij opbod bepaalde pachtsom; wat de pachters uiteindelijk meer

ontvingen was hun winst. De overheid was op deze manier geen tijd en geld kwijt met het organiseren van de belastinginning. Vooral de Opiumpacht was erg lucratief en zorgde in de 19^e eeuw jaarlijks voor 10 tot 15% van de inkomsten van het Gouvernement. De 'kleine verpachte middelen' waren bijvoorbeeld de bazarpacht, de buffel- of slachtpacht en de pandhuispacht. Dit pachtsysteem leidde tot veel misbruik en tot een ongewenst grote economische macht van Chinese ondernemers en kongsis. Rond 1900 werden de verpachte belastingen afgeschaft, omgezet naar directe belastingen of als staatsmonopolie georganiseerd (het Regiestelsel).

**DE OPIUMPACHT WAS
ERG LUCRATIEF EN
ZORGDE IN DE 19^E EEUW
VOOR 10 TOT 15% VAN
DE INKOMSTEN VAN HET
GOUVERNEMENT**

DE LOONBELASTING
WERD IN NEDERLANDS-
INDIË IN 1935 INGEVOERD.
IN NEDERLAND GEBEURDE
DIT PAS IN 1941, DOOR DE
DUITSE BEZETTER

Belasting-Accountantskantoor in Nederlands-Indië, 1920-1926

De monopolies op opium, zout en pandhuizen zorgden rond 1910 voor ongeveer 20% van de staatsinkomsten. Dat percentage daalde daarna aanzienlijk, onder meer door de invoering van inkomstenbelastingen.

Stap voor stap werd het eerder ontstane fiscaal dualisme teniet gedaan. Deze unificatie van het belastingstelsel kreeg echt vorm met de invoering van de voor alle bevolkingsgroepen geldende Herziene Inkomstenbelasting in 1920. Hiermee werd een gelijkmatiger verdeling van lasten over bevolkingsgroepen en tussen inkomens gerealiseerd.

Belasting van de winsten van het internationale bedrijfsleven was een van de grote thema's bij de verdere vormgeving van het belastingstelsel in de laatste fase van de kolonie Nederlands-Indië. Grote internationale crises als de Eerste Wereldoorlog, de economische krach begin jaren dertig en de Japanse dreiging hadden veel invloed op de vormgeving en opbrengsten van nieuwe belastingen. Crisisheffingen en accijnsverhogingen zijn van alle tijden.

INNOVATIE BELASTINGSTELSEL

In de jaren twintig en dertig van de 20^e eeuw ontwikkelde zich in Nederlands-Indië een 'verstrengeld agrarisch-financieel-technologisch complex dat mondiaal gezien vrijwel uniek is' zoals Van Doorn het omschrijft in zijn studie *De laatste eeuw van Indië* (2013). Binnen de maatschappelijke spanning tussen regulatief bestuur, technische innovatie en economische ontwikkeling ontstonden twee nieuwe belastingen die veel eerder dan in Nederland werden ingevoerd. De vennootschapsbelasting (1925) zorgde ervoor dat Nederlands-Indië kon meeprofiten van de grote winsten die internationale bedrijven in het land realiseren, en die door de staat mede mogelijk werden gemaakt. Niet alleen de uitkering van winst, in de vorm van dividend en tantièmes aan aandeelhouders, maar ook de winst zelf kon worden belast. De introductie van deze ingewikkelde belasting werd vooraf gegaan door een intense tegenlobby vanuit het bedrijfsleven en verhitte fiscaal rechtelijke discussies.

Op zoek naar nieuwe bronnen van inkomsten wilde het Gouvernement zo veel mogelijk inwoners via de inkomstenbelasting laten bijdragen. Dit zou echter te veel werk met zich meebrengen voor de Dienst der Belastingen en te ingewikkeld zijn voor veel ongeletterde burgers. Zo ontstond het idee om de belasting bij de bron te heffen, door de werkgevers op het loon van de werknemers. In 1935 wordt deze loonbelasting ingevoerd, met de werkgevers als inhoudingsplichtigen. In Nederland wordt de loonbelasting door de Duitse bezetter in 1941 ingevoerd. ■

Rex Arendsen is bijzonder hoogleraar Maatschappelijke en historische context van belastingrecht aan de Universiteit Leiden. De titel van deze bijdrage is geïnspireerd op die van de studie *Belast Verleden, Het Nederlandse belastingrecht onder nationaal- socialistisch regime* (2012) van professor P.H.J. Essers.